

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/lovas-anna-egy-boldog-elete-es-munkassaga-salkahazi-sara-01-03-04/>

Lovas Anna

Egy boldog élete és munkássága: Salkaházi Sára

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2009/2010. tanév

Iskola: Németh László Gimnázium

Felkészítő tanárok: dr. Zsoldosné Kovács Livia, Bánfai Ágota

Folyóiratunk és portálunk szerkesztősége már az alapításkor elhatározta, hogy kezdettől az eddigieknél lényegesen nagyobb közlési lehetőséget biztosít a fiataloknak, elsősorban történelem szakos tanárjelölteknek, de az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyek díjnyertes középiskolásainak is. Ez egyrészt biztatás kíván lenni a tehetséges történész, történelemtanár-jelöltek számára, másrészt már annak bizonyítása is, hogy napjainkban nem állunk rosszul tehetségek dolgában, már a középiskolákban sem.

Az első bemutatásra kerülő dolgozat egy 11. osztályos tanuló munkája. Salkaházi Sára szociális testvér felettébb rögzös életútját idézi fel, amely 1944 végén, a magyarországi vészkorszakban vértanúságba torkollott. A zsidók megmentőjét 2006-ban avatta boldoggá XVI. Benedek pápa. A boldoggá avatásra szeptemberben a budapesti Szent István-bazilika előtti téren került sor. A dolgozatíró Salkaházi Sára teljes életrajzát feldolgozza, biztos kézzel bányázva a forrásokkal és a történetírói feldolgozásokkal egyaránt.

Bevezetés

A dualista kori, majd később a trianoni Magyarországon és utódállamaiban a nők helyzete és megítélése minden szempontból a konzervatív értékrend alapján történt. Ez annyit jelentett, hogy a modern nyugat-európai és amerikai nőtípussal szemben itthon továbbra is a családanyai feladatkör betöltése volt egy nő legfontosabb feladata. A leányok oktatására éppen ez okból kifolyólag nem helyeztek nagy hangsúlyt, megfelelő képzésükre egyébként sem nyílt sokáig lehetőség: a

felsőoktatási intézmények sokáig elzárkóztak az elől, hogy a karokat a nők számára is megnyissák. Később is csak azokat az asszonyokat és leányokat fogadta be a társadalom, akik a nemükkel és az anyai szereppel leginkább összeegyeztethető hivatást választották: a tanítónői, az orvosi és az egyéb bölcsészeti pályákat.¹

Ilyen körülmények között rendkívülinek – még ha nem is egyedülinek – mondható Salkaházi Sára életútja. A nagypolgári családba született leány önerejéből tartotta el magát egészen fiatal korától kezdve: előbb tanítónői, majd könyvkötői munkát végzett. Emellett írói babérokra is tört, s tehetsége révén csakhamar lehetősége nyílt arra, hogy a könyvkötői állást otthagyva pusztán az írásból éljen meg. Tette mindezt egy olyan országban, ahol magyar származásából fakadó kisebbségi helyzete miatt lehetőségei amúgy is korlátozottabbak voltak a magyarországi vagy a nem kisebbségi cseh és szlovák nőkéhez képest.

A hagyományos női szerepkörből való sikeres kitörése, önállósodása ellenére Salkaházi Sára nem maradt meg az írói pályán. Még nem volt harminc esztendő, amikor gondtalan, független életét feladta azért, hogy az egyház kötelékeibe lépve a szegényeknek és a munkásoknak szentelhesse magát. Jótékonyági akciók, munkásnőkkel foglalkozó újságok és a keresztényszocializmust hirdető, a női feladatkör megváltoztatását célzó előadások, tanfolyamok egész sorozata fűződik a nevéhez. A szociális munka terén kiemelkedő életművének azért is lehetett létjogosultsága, mivel a trianoni békeszerződés után Magyarországnak súlyos szociális problémákkal kellett megküzdenie. A munkanélküliséget, a szegénységet és a létminimum alatt élők számát remekül mutatja, hogy az akkori Magyarországot szokás a „hárommillió koldus országának” is nevezni.² Állami segítségre ezek az emberek nem számíthattak, helyette karitatív szervezetek, különböző szegénygondozó intézetek és vallási alapokon nyugvó társaságok próbáltak meg javítani helyzetükön. Egy ilyen jótékony szervezetnek, a Szociális Testvérek Társaságának lett tagja Salkaházi Sára. A kor nőkkel szemben támasztott elvárásaival dacolva minden lehetséges fronton harcolt a munkások helyzetének javításáért, a nők jogainak kiterjesztéséért, legvégül pedig a nemzetiszocialista eszmék által halálra ítélt zsidósáágért.

Salkaházi Sárát életútja, tevékenysége és nézetei emelik ki kortársai közül. Merész, a férfiakkal való teljes egyenjogúságot követelő és elváró magatartása és munkája, illetve zsidómentő akciói és keresztényszocialista nézetei nyomán

személye egyedülivé válik a magyar történelemben. Noha csatlakozott a Keresztényszocialista Párthoz, a politikába sosem kívánt belefolyni, és közszereplését is mindössze a munkásosztályért való fellépések jelentették. Ennek ellenére munkássága révén méltó társa lehet a magyar nőkért legtöbbet tevő asszonyoknak, mint például Hugonnai Vilma és Slachta Margit, valamint a jótékonyági és kulturális tevékenységükről ismerteknek, mint Lorántffy Zsuzsanna, Kanizsai Dorottya és Kossuth Zsuzsanna.

A kezdetek – Schalkaházi Sára ifjúkora

Egy író nő születése

„Ott akarok lenni, mikor más árnyékot vet és akarok olyankor napsugárt szivattyúzni közéjük.”³ Ahhoz, hogy megérthessük Salkaházi Sára majdani tetteinek mozgatórugóit, tevékenységének alapjait, mindenképpen szükséges megvizsgálni családi hátterét és származását, gyermekkorát és a közben zajló történelmi eseményeket.

A Schalkház család osztrák eredetű volt, Dosendorfból származott, s nevüket eredetileg Schalkhaßnak írták, de az átköltözéskor a végződés a magyarosodott.⁴ Az 1840-es években – tehát még a forradalom és szabadságharc előtt – a família a pincérként dolgozó idősebb Schalkház Lipót vezetésével áttelepedett Kassára.⁵ A családtagok mindenkor is magyarnak tekintették magukat, ifjabb Schalkház Lipót például előszeretettel viselte a kor hivatalos körökben elterjedt öltözkését, a díszmagyart. Magyarságukat nemcsak külsőségekben hangsúlyozták; a családfő azt is megkövetelte feleségétől, hogy gyermekeikkel kizárólag magyarul beszéljen, noha az asszony törte a magyart.⁶ Maga Salkaházi Sára élete végéig büszkén hangsúlyozta magyar voltát és kassai származását. Egy pesti kritikára válaszul írt cikke bizonyította erre: „Mit tudja az a jó kritikus, hogy mi az: Kassa! Azt csak az őslakos kassaiak tudják, hogy Kassa és a kassai magyarság mit köszönhet... »az idegenből ideszakadt« polgároknak, akik gyárakat építettek, üzleteket alapítottak, harangot öntöttek, vasat kovácsoltak, jogot védtek, tanítottak, várost igazgattak és hirdették Isten ígését... Minden igaz kassai mindörökké szerelmese Kassának!”⁷

Schalkház Lipót afféle családi vállalkozásként Schalkház Szálló néven fogadót nyitott; a szálloda mellett, hogy biztosította a gondtalan megélhetést tulajdonosainak, a magyar kultúra kassai fellegváraként vált ismertté.

E környezetbe született 1899. május 11-én Schalkház Sára. Szülei – ifjabb Schalkház Lipót és a bécsi Stiller Klotild⁸ – házasságából ugyan több gyermek is származott, azonban csak három – ifjabb Lipót, Jolán és Sára – maradt életben, a többiek kisgyermekként elhaláloztak. A kis Sárának nem jutott osztályrészül a gondtalan gyermekkor: édesapját nagyon korán, alig két évesen elveszítette. Ifjabb Schalkház Lipót 1901. december 9-én bekövetkezett halála után özvegye a szállodát kénytelen volt részvénytársasággá alakítani.⁹ Az özvegy férje óhajának megfelelően továbbra is magyar szellemben nevelte gyermekeit, és igyekezett biztosítani számukra a legjobb oktatást. Minthogy a Schalkház család katolikus volt, és a három testvér is e szellemben nőtt fel, 1909-ben az édesanya kézenfekvőnek látta Sárát a kassai Orsolya nővérek iskolájába beíratni.

A fiatal Sára jellemvonásaira bátyja így emlékszik: „fiús temperamentumú, határozott fellépésű, *erős akaratú gyermek volt Sára*, többnyire a fiúk játékaiba kapcsolódott be szívesen.”¹⁰ Iskolatársai szerint mókás természetű, de „*mélyen érző szociális lelkiületű*”, hűséges és kitartó.¹¹ Már tizenévesen tanúbizonyságot tett az irodalom iránti vonzalmáról: színdarabokat kezdett írni. Az iskola elvégzése után továbbra is a nővéreknél maradt a tanítónőképző elvégzése céljából, annak ellenére, hogy a tanítást nem érezte magához közel: „*Azt küldöd nekem édes Jézusom, amitől a legjobban félttem. Tanítanom kell. Te tudod legjobban, mennyire nem szerettem tanítani.*”¹² Az, hogy viszolygása ellenére is a tanítónői pályára kényszerült, kiválóan példázza a korabeli vidéki városokban élő fiatal nők helyzetét. Amennyiben értelmiségi pályára szerettek volna lépni, a megfelelő felsőoktatási intézmény hiányában a „legmagasabb rangú” munka a tanítónői állás volt számukra. Az általános vélekedés szerint „*ha már egy úri lánynak valamilyen kenyérkereső pályára kell lépnie, akkor csakis tanítónő lehet.*”¹³

A diplomáját az első világháború alatt, 1917 júniusában szerezte meg; utána közel egy évig fiúkat oktatott helyettes tanítói állásban a Kinizsi utcai iskolában. Szerény fizetése felét már ekkor jótékony célokra fordította.¹⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása jelentős változást hozott életében, mely legelőször munkájában érezte hatását: az újszülött csehszlovák állam minden

közalkalmazottjától – és elsősorban a következő nemzedékért felelős tanároktól – hűségesküt kívánt. Ezt magyar érzelmeire hivatkozva Salkaházi Sára nem volt hajlandó letenni,¹⁵ így a tanítói pálya bezárult előtte.¹⁶ A többséggel ellentétben azonban sem Salkaházi Sára, sem családtagjai nem választották az anyaországba való emigrációt, pedig az a jelenség, hogy az elcsatolt területek magyar lakosai tömegével vándoroltak át Magyarországra, általánosnak volt mondható – csak Csehszlovákiából 107 ezer ember települt át Magyarországra.¹⁷ A megélhetéshez szükséges pénzt rövid ideig mint a Schalkház Szálló Rt. tisztségviselője teremtetten elő; közben azonban érlelődött benne az újságírás gondolata.

Első írása megjelenését Forgách Erzsébettel való barátsága tette lehetővé. Forgách Erzsébet fivére, Forgách Géza az *Esti Újság* szerkesztője közölte a magyar kisebbséggel foglalkozó cikket 1919. február 2-án.¹⁸ Salkaházi Sára valamikor ekkoriban lépett be az Újságíró Szakszervezetbe, melynek egy ideig pénztárosi tisztjét is viselte; az év november 11-én újságírói igazolványt is szerzett. Ennek ellenére az írásból való megélhetést – ekkor még – nem tartotta reális életútnak, így habár egyre rendszeresebben közölték cikkeit a felvidéki magyar újságok, és neve is mind ismertebben csengett, emellett húga kalapüzletében dolgozott, ő a könyvkötészet mesterségének kitanulása mellett döntött. Egyes életrajzai megemlítik, hogy e pályát nem a pénz miatt – édesanyja a szálloda révén el tudta tartani akár mindkét leányát is –, sokkal inkább az önállóságért választotta.¹⁹ Mint a Leánykör tagja őszintén vallotta, hogy minden nőnek joga van a tisztességes munkavállaláshoz; ez Erdélyi Zoltán színdarabja kapcsán írt naplóbejegyzéséből világosan kiderül: „... *Én tagadom, erősen tagadom, hogy a dolgozó nő ne tudja becsületesen, tisztességesen megállni a helyét. Egy nőnek nem kell a testéből megélnie, mint Erdélyi úr mondja. – Szerintem az lett volna az ideális megoldás ... ha a szerző bemutatja: íme mennyit kell küzdeni egy magas polcról leesett úrinőnek, kit elhagynak barátai, mennyit kell szenvednie, mennyi kísértésnek van kitéve, mily óriási erejébe kerül, hogy megküzdjön az előítéletekkel, a férfiak nő-lebecsülésével, mennyi alattomos támadást kell visszavernie, hogy megélhessen – becsületesen, tisztán!*”²⁰

A könyvkötészethez kapcsolódóan elvégezett egy képzőművészeti tanfolyamot is; majd 1920. január 2-án megkezdte tanoncidejét a Pintér-féle könyvkötő műhelyben. 1922–23-ban néhány napig menyasszony volt: az édesanyja

ingyen kosztot tartott néhány szegényebb diákot. Így ismerkedett meg egy vidéki gazdatiszt fiával; az „első látásra szerelmet” végül mégsem tetőzte be házasság: Salkaházi Sára postán visszaküldte a gyűrűt vőlegényének,²¹ miután ráeszmélt arra, hogy nem való gazdafeleségnek. Ekkor fogalmazódott meg benne először az, hogy az egyháznak szenteli életét: „*És ha az Úristen foglalt le magának? [...] Az első szó már elhangzott, s te meghallottad! És mégis bizonytalan vagy! Nyugtalan, kereső, vergődő. Mert van valami, ami miatt nem válaszoltál... Talán foglalkozásod, amelyben annyi örömet találsz, ... talán csak az a néhány filléres cigaretta, amelynek szétoszló füstje mégis olyan áthághatatlanul burkol be.*”²² Könyvkötői tanoncideje alatt egyre inkább részt vállalt a közéletben: rendszeresen publikálta írásait különböző folyóiratokban – a *Felvidéki Újságban*, a *Kassai Újságban* és a *Prágai Magyar Hírlapban* –, természetesen álnév alatt. A politikai színezetű Syphax nevet használta: Syphax a karthágóiak szövetségeseiként a rómaiak ellen küzdött a pun háborúk alatt. A Leánykörnek továbbra is az egyik legaktívabb tagja volt, ebben még a műhelyben végzett nehéz fizikai munka sem tudta megakadályozni. A nem nőnek való kemény munka és a munkásosztály embertelen életkörülményei ihlették több írását is, ezzel párhuzamosan pedig a magyar kisebbség helyzete is egyre jobban foglalkoztatta. Első novelláskötete, a *Fekete furulya* 1926 szeptemberében jelent meg nyomtatásban; a kötet szecessziós stílusú, allegorikus meséket tartalmazott. A novellák legtöbbje elvont fogalmat testesít meg allegorikus formában, főként szegénysorú, a társadalomból kihulló félben lévő emberekbe ültetve a gondolat magvát.²³ Több történetben is megjelenik a magyar kisebbség mindinkább rosszabbodó helyzete és az embertelen körülmények között és szegénységben élő munkásosztály életkörülményei, lehetőségei, problémái.

A közéleti szereplés kezdete

1925-ben Salkaházi Sára belépett a Keresztényszocialista Pártba, ahol az irodalmi tevékenység – a párt lapját szerkesztette három esztendőn keresztül – a munkásnők helyzetével foglalkozott elsősorban. Azalatt a négy év alatt, míg a párt tagja volt, felküzdötte magát a vezetőségbe, és ily módon alkalmat nyílt a női szociális munkának szentelni magát. Ugyanebben az időben a könyvkötőipar elhagyásával már szinte kizárólagosan csak az újságírásból élt. A szabad, anyagilag és szellemileg egyaránt független lét örömmel töltötte el: „*Önállóság, cigaretta, kávéház,*

*csavargás a nagyvilágban hajadonfőtt, zsebredugott kézzel, friss vacsora egy kis kocsmában, cigányzene...*²⁴ Ez az életforma a korban messzemenően szokatlan volt. Akadt ugyan példa arra, hogy a tehetségükből megélni próbáló nőket a társadalom elfogadta, és ami még fontosabb, a férfiak magukkal egyenrangúnak ismerték el – példa erre az ugyancsak író Kaffka Margit –, de a diplomát szerző és értelmiségi pályán elhelyezkedő, függetlenül élő nő alakja még mindig kirívónak számított.²⁵

Azt, hogy Salkaházi Sára fiatal nő létére megélhessen az írásból, Kassa városának különleges helyzete és „irodalmi kiváltsága” tette lehetővé. A szlovákiai magyarság kulturális központja az elcsatolás után Kassa lett: ez elsősorban irodalmi szempontból értendő, de éppúgy virágzott a városban a színjátszás is. A magyarországi tanácsköztársaság véres eseményei alatt több neves magyar író és költő emigrált Kassára: többek között Darkó István, Juhász Árpád, Ilku Pál, Fábry Zoltán, valamint Szalatnay Rezső. Az ő környezetükben adódott lehetősége Salkaházi Sárának az írásra, az általuk kitaposott irodalmi úton ment végig. Ezek a neves irodalmárok befogadták maguk közé Salkaházi Sárát, nő létére egyenrangúnak tekintették, és elismeréssel nyilatkoztak tehetségéről, írásairól. Elismerésükként 1926. november 16-án a szlovenszkói²⁶ Kazinczy Társaság ötszáz korona pénzjutalommal tisztelgett Salkaházi Sára tevékenysége előtt.²⁷ Ez azért is volt lényeges, hiszen rögtön az első regényét illeték ilyen kedvező kritikák, így Salkaházi Sára megerősítést nyert tehetsége felől. Az írói ambíciók további táplálása mellett a díj abban is közrejátszott, hogy Salkaházi Sára a munkásosztály felé forduljon. Írásai központjában a továbbiakban főként munkások, szegények, kizsákmányolt személyek álltak, akik a társadalom periferiáján éltek. Különösen a még a munkások között is legrosszabb helyzetben élő nők és gyermekek helyzetét vette a górcső alá munkáiban.

A munkásosztály iránti érdeklődés Salkaházi Sára esetében rendkívül mély vallásossággal párosult, ezért sem lett híve a mind szélsőségesebb szocialista tanoknak, például a marxizmusnak. Erről egyébként roppant elítélő véleménnyel nyilatkozott a *Szovjetház* című írásában: a munkásosztály kiszolgáltatottságával éles ellentétbe állította a párttagok semmit sem nélkülöző életmódját, melyet pont az általuk ideológiai szinten kiemelt munkások kihasználása és kizsákmányolása biztosított. Gúnyos hangszínnel mutatta be a párttagok összejátszását a háttérben, a

felszínnel szöges ellentétben álló valóságot. A mű személyes tapasztalatain nyugodott: a kérészéletű proletárdiktatúra alatt a hatóságok lefoglalták a családi szállodát, így betekintést nyerhetett a párt belső, titkos életébe. A proletárdiktatúrától való iszonyodása viszont nem csapott át szélsőséges jobboldaliságba, nem lett ellenforradalmár: a szociális eszméknek megfelelően dolgozott és alkotott egész életében, a munkásosztály érdekeit szem előtt tartva, de mindezt nagyon mélyen átítatta katolikus hite.

1927. szeptember 12-én két erdélyi testvér érkezett Kassára abból a célból, hogy megalapítsák a Szociális Testvérek Társaságának kassai otthonát. Salkaházi Sára ekkor ismerkedett meg a renddel. Ennek kapcsán vetődött fel benne a gondolat, hogy belép egy katolikus női rendbe, és életét teljes egészében a szociális munkának szenteli. 1928. április 13–június 28. között elvégezte a társaság által indított szociális és népjóléti tanfolyamot. Szeptemberben egy grazi utazást kihasználva megállt egy időre Pesten is avégett, hogy tanulmányozza és megnézzé a Szociális Testvérek Társaságának működését a központban, a budapesti anyaházban. Közeledését a nővérek eleinte bizalmatlanul, viszolygással fogadták: nem hittek komoly szándékaiban szabados életmódja, dohányzása és nagyon is vidám, tréfálkozó természete miatt. Megpróbált felvételt nyerni a Szociális Missziótársulatba; a felvételi beszélgetésen cigarettázva jelent meg.²⁸ Ezzel, valamint „*nem éppen apácájövőt sejtető külsejével*”²⁹ szándékai komolytalanságáról győzte meg a nővéreket, akik így nem vették be maguk közé. Mikor Salkaházi Sára visszatért Kassára, a változtatás mellett határozott: leszokott a dohányzásról, igyekezett jó kapcsolatot kiépíteni a kassai nővérekkel. Ismét jelentkezett a Szociális Testvérek Társaságába: ezúttal nem utasították el.

Salkaházi Sára 1929. február 6-án érkezett meg a Békés megyei Szegvárra, hogy ott töltse el noviciátusi idejét. Ugyanezen év végén, december 31-én beválasztották a Kazinczy Társaság tisztikarába, de kitűzött életcéljától és az útról, melyen elindult, már ez sem tudta eltéríteni. 1929. június 26–szeptember 1. között a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségének fonyódi kurzusán vett részt; 1930 februárjában a kassai házba küldték, hogy az emberhiánnyal küszködő szervezetet segítse. Minthogy ekkor még hivatalosan nem tartozott a társaság kötelékébe, Salkaházi Sára elsősorban a városi jótékony hölgyekkel dolgozott együtt, a felnőtt szegények gondozását tekintve elsődleges feladatnak. A Szociális

Testvérek Társaságába való beilleszkedést már ekkor megkezdte, de eleinte nehézségei adódtak: múltbéli tevékenysége és életmódja nagyon is rányomta bélyegét megítélésére, fogadtatására. Gyakran félreértették, bizalmatlanul álltak hozzá; és ő maga is érezte a változás szükségességét: *„keresztül kell gázolnom önmagamon..., hogy önmagamra lerázva, megsemmisítve ráismerjek önmagamra, ráeszméljek énemre.”*³⁰

Salkaházi Sára 1930. június 9-én,³¹ pünkösd napján tette le első fogadalmát Szegvárott.³² A hagyományoknak megfelelően jelmondatot is választott: „Alleluia.”³³ Ezzel Salkaházi Sára hivatalosan is a Szociális Testvérek Társaságának tagjává vált – igaz, még nem végérvényesen: a visszalépés lehetősége még nyitva maradt számára.

Keresztényszociális karitás – A Szociális Testvérek Társasága

A keresztényszocializmus

„A helyzetek, melyekben működnünk kell, egészen újak: a szociális, mentő hivatás szabad mozgást követel, és sok alkalmazkodást. Elengedhetetlenül szükséges, hogy a világban maradjunk, műveltségünkben, ruházatunkban s modorunkban ne tűnjünk fel úgy, mintha idegenek volnánk. Hiszen éppen ez a szükséglet hívott létre minket.”³⁴

A Szociális Testvérek Társaságának gyökerei körülbelül a századfordulóig nyúlnak vissza. Az akkori Magyarországon már kialakulófélben voltak a nőmozgalmak, azon belül is a katolikus egyház szellemében tevékenykedő csoportosulások. E mozgalmak a keresztényszocialista ideológiához igazították tevékenységüket, szembeszállva a vadkapitalizmussal és a legalább ugyanannyira veszélyesnek tartott és elítélt szocializmussal és annak minden válfajával – legfőképp a marxizmussal. A keresztényszocializmus a XIX. század második felében bontakozott ki olyan gondolkodók munkássága nyomán, mint Wilhelm Emmanuel Ketteler, báró Karl von Vogelsang, Albert de Mun és René de la Tour du Pin. A marxizmussal szembeforduló keresztényszocializmus a munkásosztály helyzetén a kapitalizmus keretein belül akart változtatni, mindezt összhangban a katolikus egyház tanításaival, szellemiségével és dogmaival. A forradalmi megmozdulásokkal

ellentétben a keresztényszocialisták parlamentáris úton akarták megvalósítani elképzeléseiket: a munkástörvények bevezetését, a választójog kiterjesztését, a szakszervezetek megalapítását. A keresztényszocialista gondolat terjedését, népszerűségének növekedését alapvetően meghatározta a pápai politika. A XIX. század legnagyobb formátumú katolikus egyházfője, XIII. Leó pápa kétséget kizáróan állt a keresztényszocializmus mellé.³⁵

Az immáron 1878 óta regnáló XIII. Leó pápa politikai irányvonala a katolicizmus és a kultúra összeegyeztetését célozta: a pápa úgy vélte, hogy egy megreformált, a kor kérdéseire választ kínáló erős egyház képes csak visszaszerezni az előző évtizedek alatt jelentősen lecsökkent befolyását és tekintélyét. XIII. Leó a szocializmus minden formáját ellenezte ugyan, de a szociális gondolat, segítség és magatartás fontosságát felismerte. Meglátta a munkásosztály egyre súlyosabb és fenyegetőbb problémáját. Hosszú pontifikátusa alatt a pápa kísérletet tett a társadalom periferiáján egyensúlyozó munkásosztály visszavezetésére a társadalomba, helyzetének javításáról és jogainak elismeréséről több enciklikájában is határozott véleményt formált. A pápa a keresztényszocializmust támogató, a munkáskérdéssel behatóan foglalkozó programja az 1891. május 15-én kiadott *Rerum novarum* című enciklikában csúcsoncsodott ki. A *Rerum novarum* óriási hatást gyakorolt a keresztényszocialista mozgalmakra, és ez inspirálta a Szociális Testvérek Társasága elődjének, a Szociális Missziótársulatnak a létrejöttét.

A *Rerum novarum*ot Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök fordította magyarra. Prohászka szintén a keresztényszocializmus képviselője volt, s vele állt kapcsolatban Farkas Edit, a magyarországi keresztényszocialista nőmozgalom vezetője. A mozgalom indítása gróf Pálffy Pálné nevéhez köthető, aki vele egyazon társadalmi osztályban lévő nőtársaival és az értelmiségi pályán dolgozó asszonyokkal létrehozta a Magyar Nővédő Egyesület elődjét.³⁶ Farkas Edit éveken át önkéntes segítőtársakkal dolgozott, a pápai enciklika és Prohászka Ottokár hatására viszont ráébredt, hogy szükség lenne egy olyan szervezetre, melynek tagjai hivatásszerűen is a szociális munkával foglalkoznak, és emellett jogilag az egyház tagjai; a szervezet az egyház keretein belül működne, de ezzel együtt lehetőség nyílna a tagok szakképzésére a szegények gondozását illetően. Ennek fényében Farkas Edit a püspök támogatásával 1908. november 19-én megalapította a Szociális Missziótársulatot.

A Szociális Missziótársulat – bár a szervezet mindennapjai a bencés rend regulái által előírt módon zajlottak – kánonjogilag nem volt szerzetesrend.³⁷ Kötelékébe világi nők tartoztak, akik pusztán magánfogadalommal kötötték magukat a társulathoz. Az alapítók között találjuk Slachta Margitot is, aki igen korán magáévá tette Prohászka Ottokár és Farkas Edit gondolatait, sőt, maga fejlesztette tovább őket. Sztrilich Ágnes testvér szavai szerint *„úttörő volt a szociális munka területén, módszereket fejlesztett ki a közvetlen szolgálatra.”*³⁸ A szociális tevékenység kiterjesztésére Slachta Margitnak azért is nyílt több lehetősége rendtársainál, mert a nővér sikeresen és aktívan politizált, ő lett Magyarország első parlamenti képviselője 1920-ban. Az egyetértés a társulat tagjai között hamar megbomlott, köszönhetően az első világháború politikai és szociális hatásainak. A világháború után Farkas Edit éles fordulatot véve megváltoztatta a Szociális Missziótársulat szellemét, átdolgozta szabályzatát – Szent Ignác tanításait véve alapul –, és szerzetesi közösséggé alakította azt át. Ez utóbbi lépés nem volt összeegyeztethető az eredeti prohászka elgondolással; a püspök ugyanis pont abban látta a társulat érvényesülési lehetőségét és sikerének kulcsát, hogy világi voltuk miatt a nővérek nem tűnnek idegennek, nem zárkoznak el a világtól és az átlagemberek hétköznapijaitól. Azokat a nővéreket, akik a megváltozott társulattal nem értettek egyet, felmentették fogadalmuk alól. Ők 1923. május 12-én Slachta Margit vezetésével új szervezetet hoztak létre: a Szociális Testvérek Társaságát.

A Szociális Missziótársulathoz hasonlóan a Szociális Testvérek Társasága is a bencés rend szabályzatát, reguláját tette meg a testvérek mindennapjait meghatározó alapokmányának.³⁹ A Szociális Testvérek Társaságának felépítését és működését maga Slachta Margit egy piramishoz hasonlította.⁴⁰ A piramis alapja a karitatív munka, felette helyezkedik el a szociális, majd a mozgalmi munka, s a csúcs a közéleti tevékenység. A karitatív munka keretében a testvérek óvodákat, árvaházakat, szülőotthonokat, népkonyhákat, cselédotthonokat vezettek és tartottak fent. Üdüléseket, nyári táborokat szerveztek a szegény gyermekeknek és a munkásnőknek; különböző háztartási munkákkal kapcsolatos tanfolyamokat indítottak. A szociális munka az egyház ezzel kapcsolatos álláspontjáról és magáról a szociális munka fogalmáról szóló tanfolyamokat, tanulmányi napokat jelentette. 1937-ben alapult meg a magyarországi Szociális Képző, nem sokkal a romániai Szociális Szeminárium és az Egyházközségi Nővéreképző létrejöttét követően. A

testvérek a második szint értelmében dolgoztak a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségében, a Cselédlányok Egyesületében, a katolikus népfőiskolákban, és a szociális munkához tartozott a Katolikus Munkásnő Főiskola létrehozása is. 1940–45 között a magyarországi nők az állami szociális munkába is bekapcsolódtak megyei, városi és járási szinten. A csehországi és romániai testvérek emellett kegytárgyüzleteket és könyvesboltokat irányítottak, háziipari termelő és értékesítő szervezeteket vezettek. A mozgalmi munka elsősorban a katolikus hit terjesztését célozta különböző társulatok – Szentlélek Szövetség – és lelkigyakorlatok, liturgikus tanfolyamok révén. Ide tartozott a Katolikus Leányok Országos Szövetségében és a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetségében való részvétel; valamint az országhatáron túli magyar katolikus nőmozgalmak felügyelése, a népművészet felújítását szorgalmazó tevékenységek és a magyarországi kisebbségek helyzetének javítását célzó erőfeszítések. A piramis csúcsának tartott közéleti munkában maga Slachta Margit járt elől példaként. A testvérek világszerte több lapot szerkesztettek – *Lélek Szava*, *Katolikus Dolgozó Nő*, *Nap*, *Vasárnapi Harangszó*, *The Dove*⁴¹ –, a tömegkommunikációs eszközök fejlődését kihasználva felszólaltak a nyilvánosság előtt, hirdették tanaikat és nézeteiket, beszámoltak eredményeikről és terveikről. A legfontosabb mégis a nők állampolgári jogainak védelme és a minél szélesebb női jogkör kivívása volt – e célból Slachta Margit 1918-ban saját politikai pártot is alapított Keresztény Női Tábor néven. Több testvér is működött városanyaként, parlamenti képviselőként: az első női magyar képviselő, Slachta Margit mellé 1947-ben Marianna testvért is beválasztották az országgyűlésbe.⁴²

A társaság központja Budapesten volt a Thököly úton, de szinte rögtön megalakulását követően megjelent a világ több országában és kontinensén is: az Egyesült Államokban, Kanadában, Romániában és Svédországban. 1927. szeptember 12-én Kowalcze Anita erdélyi testvér vezetésével a társaság megtelepedett Salkaházi Sára szülővárosában, Kassán. Salkaházi Sára megismerkedett a társaság munkájával, eszméivel, és 1930. június 8-án letette első fogadalmát.

A Szociális Testvérek Társaságánál, akárcsak a szerzetesrendeknél általában az első évet az új tagok rendszerint zárt noviciátusban töltötték. Salkaházi Sára esetében a kevés kivételek egyikével találkozhatunk: az emberhiánnyal küszködő

társaság rögtön fogadalomtétele után egy fonyódi kurzusra, azt követően pedig a Katolikus Leányok Országos Szövetségéhez küldte Salkaházi Sárát a nyaraltatási akciók segítése céljából. Ősszel visszahelyezték a szintúgy emberhiánnyal küszködő kassai társasághoz, ahol is a karitászbba osztották be. Két éven keresztül irányította a Katolikus Karitászi irodáját, amit magyar és szlovák nyelven vezetett. A szegény családokhoz személyesen is ellátogatott felmérni helyzetüket, az állandó pénzszűkén pénzgyűjtéssel és adományokkal próbált segíteni, a gyermekek javára élelmiszergyűjtést szervezett. Tevékenysége nemcsak a városra és szűkebb környezetére koncentrálódott: augusztus 16–25. között hatszáz tagú zarándoklatot vezetett a hatóságok tiltakozása ellenére is Budapestre, a Szent Imre herceg halálának kilencszázadik évfordulója alkalmából tartott ünnepségekre.⁴³ 1931 tavaszától felvidéki és kárpátaljai előadókörúton is részt vett; ezeknek célja a leánymozgalom népszerűsítése, a „katolikus öntudat” erősítése volt.⁴⁴ Az előadókörút nagy nyilvánosságot kapott, állomásairól és témáiról a sajtó rendszeresen beszámolt. Decemberben – az előző körút sikerét látva – Salkaházi Sára újabb előadássorozatot nyitott, melynek állomásai Pozsony, Komárom, Somorja, Léva, Losonc⁴⁵ voltak.

A karitászi munka sikeressége a tényleges cselekvésen kívül a nyilvánosság, a köztudatba történő beépülésen is múlt. Salkaházi Sára remekül ismerte fel az újságírásban rejlő lehetőségeket, melyben természetesen személyes tapasztalata is segítségére volt. 1931 novemberétől minden hónap 15-én megjelent szerkesztésében az egyetlen csehszlovákiai nőmozgalmi lap, a *Katolikus Nő*. 1932. július 20–28-a között az első katolikus leányifjúsági kurzust vezette Kassán. A tanfolyamot a hatóság fel akarta oszlatni minisztériumi engedély híján, de Salkaházi Sára és a kassai püspök a rendszabályokat egy ügyes húzással kijátszva folytatták a tanulmányi napokat: a kurzust „lelkigyakorlattá” nyilvánították; a későbbiekben pedig „tanulmányi hét” fedőnéven szervezték.⁴⁶

1932 szeptemberében a komáromi testvérek segítséget kértek a kassaiaktól. A kassai rendfőnöknő Salkaházi Sárát küldte el Komáromba, hogy ott mint hitoktató, karitászevezető, ifjúsági vezető és a Liturgia könyvesbolt irányítója működjék. Salkaházi Sára október 17-én érkezett meg a komáromi testvérekhez, akikkel szinte rögtön összetűzésbe keveredett a szinte lakhatatlan szálláshely miatt. A feszültség a komáromi vezetőnővér és Salkaházi Sára között a későbbiekben is fennmaradt,

miután a helyi lakosság és a később érkezett nővérek is Salkaházi Sárát tekintették előjárójuknak hihetetlen munkabírása, szervezőkészsége és odaadása miatt. Mindezek mellett Salkaházi Sára szervezte a helyi karitást, a Népjóléti Központban irodai feladatkört töltött be, heti huszonhat órában hittant tanított, és egy ötszáz gyermeket ellátó konyhát személyesen felügyelt.⁴⁷ A komáromi nyomornegyedbe, a Werkbe személyesen tett családlátogatásokat.⁴⁸ Erről 1934. november 29-én írt naplóbejegyzésében festett megrendítő képet: „... a WERK VI-ba mentünk... ½ 5-ig 16 környezettanulmányt csináltam meg. Rettenetes helyeken voltunk. Ilyen nagy nyomort még nem láttam... Szegény, szegény emberek. Ott élnek a piszokban, testi koszban...”⁴⁹

Komáromi jószolgálati tevékenysége mellett Salkaházi Sára legtöbb idejét az 1930-as évek elején a csehszlovákiai nőmozgalmak szervezése foglalta le. A szlovenszkói magyarokat összefogó Katolikus Akció nevű szervezet 1933 februárjában ülésezett a szlovákiai püspöki kar felügyelete mellett. Salkaházi Sára e gyűlésen szeretne volna elérni, hogy a Szociális Testvérek Társaságát bízzák meg a csehszlovákiai katolikus nőmozgalmak összefogásával és vezetésével. A kérdésnek különösen fontos szerepe volt, hiszen az adott politikai körülmények között mind a gyűlés, mind a mozgalom politikai színezetet kaphatott volna, ami értelemszerűen a hatóságok közbelépését vonta volna maga után. Salkaházi Sára ez ügyben több levelet is írt a kassai rendfőnöknőnek, melyen kifejtette taktikáját az üggyel kapcsolatban. Február 4-én kelt levelében így nyilatkozott: „Esetleg lehetne a tárgyalásokat úgy irányítani, hogy a Társaságunkat bízzák meg a kath. nők és leányok megszervezésével, s akkor minden bajnak elejét tudjuk venni (kongregációk és egyéb nehézségek), hiszen hivatalos megbízottak lennénk...”⁵⁰

Salkaházi Sára taktikázása eredményesnek bizonyult; 1933. február 9-én a csehszlovákiai püspöki kar hivatalosan is a Szociális Testvérek Társaságára, személy szerint pedig Salkaházi Sárára bízta a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesületek női ágának vezetését. Salkaházi Sára e minőségében hét tanulmányi hetet bonyolított le a majdani vezetők kiképzése érdekében. Ekkor alapította meg a Katolikus Nőszövetséget a nőegyesületek összekapcsolójaként, irányítójaként és szervezőjeként.⁵¹ A nőszövetség feladatának tartotta a katolikus női ideál kialakítását az egyéni és a kenyérkereseti pályákon, a katolikus világnézet szerint a női érdekek erkölcsi, szociális, kenyérkereseti, jogi téren való képviseletét és azt, hogy vallási

szempontból tanulmányozzák a nőket érdeklő kérdéseket. A szövetség hatáskörébe tartozott még a magyar női katolikus egyesültek összefogása és közérdekű ügyekben ezek egységes fellépésének garantálása.⁵²

A Katolikus Nőszövetség alapításában és egyéb nőmozgalmi esetekben Salkaházi Sárának gazdag, tekintélyes segítője akadt gróf Esterházy Lujza személyében. Salkaházi Sára és gróf Esterházy Lujza sajátos viszonyban álltak a harmincas évektől kezdve. A grófnő szíven viselte a felvidéki magyar leányok képzését és a magyar katolikusok helyzetét, s e téren hathatósan együttműködött a Szociális Testvérek Társaságával és Salkaházi Sárával. Személyes viszonyuk ugyanakkor sokkal árnyaltabb volt: a főúri származására nagyon is adó Esterházy Lujza arisztokratikus modorával és távolságtartásával, szokatlan és sajátságos elképzeléseivel nemegyszer szembekerült Salkaházi Sárával.⁵³ A Katolikus Nőszövetség kérdésében mindazonáltal egyetértettek; Salkaházi Sára egészen 1937-ig viselte a nőszövetség országos vezetői tisztjét.⁵⁴

Eközben a Salkaházi Sára indította és szerkesztette *Katolikus Nő* című hetilapot megszüntették. A kassai házat ugyanis – elsősorban politikai megfontolásból – nem a budapesti, hanem az erdélyi főház alá rendelték. Az erdélyi nővérek viszont 1921 óta *A Nap* címmel saját újsággal rendelkeztek, így az összevonáskor feleslegesnek ítélték meg a *Katolikus Nőt*, ami 1934. április 3-án meg is szűnt.⁵⁵ A lap felszámolását Salkaházi Sára személyes kudarcként élte meg, amit csak tetézett a megfeszített munka miatti túlhajszoltsága, kimerültsége. Állapotát a társaság elöljárói hite megingásaként értelmezték, ezért 1934-ben nem engedték meg neki, hogy megújítsa fogadalmát, és visszahelyezték szülővárosába. Elhatározásában, hogy leteszi örökfogadalmát, ekkor sem rendült meg. Ennek ellenére kétségek merültek fel benne a Szociális Testvérek Társasága munkájával, eredményeivel kapcsolatban. A folyamatos pénzsűke, elöljáróival való nézeteltérései, a gyakori áthelyezések és a társaság eredménytelen tevékenysége kapcsán fogalmazta meg aggodalmait: „Azon keseregtünk, hogy a Társaság minden munkát végez, csak az marad el, amiért a Társ. megalakult: a szociális munka.”

„Aug. 13. Robbanó vagyok, rapszodikus, forradalmi, a mindenkori elöljáróval szembehelyezkedem... [A. testvérrel] mindketten forradalmárok vagyunk. Pedig hát mit is teszünk? Féltjük a Társulat eredeti gondolatát. Szeretjük a szociális munkát, erre kaptunk hivatást... Mintha válságban lennénk...”⁵⁶ Hivatását ettől függetlenül

továbbra is iparkodott tökéletesen ellátni: Kassán előadásokat, kurzusokat tartott fiatal leányoknak, Katolikus Nők Lapja címmel új lapot jelentett meg és a Vezetők Mappája nevű újságban falusi leánykörökkel, klubvezetőkkel tartotta a kapcsolatot. Ugyanakkor megfogalmazódott benne a misszió gondolata is: 1935. június 26-án levélben kérte Slachta Margit általános főnöknőt, hogy ha alkalom adódna, őt küldjék el misszióra:⁵⁷ „Oly sokat foglalkozom gondolatban a misszióval. Úgy érzem, ki fogok jutni.”⁵⁸

A misszió vágya

A XI. Piusz pápa által az egyik leginkább támogatott kérdés a missziók ügye volt. A pápa a missziókban látta a lehetőséget az egyház befolyásának kiterjesztésére, hatalmának növelésére. Hogy a missziókat népszerűsítse, 1922-ben a pápa missziós kongresszust hívott össze, 1925-ben pedig kiállítást rendezett. A következő évben kiadott *Rerum ecclesiae* missziós körlevélben felszólította a püspököket is a missziós tevékenység támogatására, missziók indítására és bennszülött papok felszentelésére, nevelésére.⁵⁹ A pápai politika eredményeként a missziók reneszánszukat élték az elkövetkező évtizedben; többek között magyar bencés szerzetesek utaztak ki Brazíliába. Ők később meghatározó szerepet játszottak Salkaházi Sára életében, minthogy felkínálták neki a hőn áhított missziós tevékenységet.

1937 áprilisában a brazíliai bencés szerzetesek levélben kértek missziósokat Slachta Margittól. A Salkaházi Sára misszió iránti vágyával tisztában lévő rendfőnöknő őt ajánlotta a bencéseknek. A kiutazás megszervezése teljes egészében Salkaházi Sárára hárult: hosszas levelezést folytatott az útiköltséget illetően a bencésekkel, de nem jutott velük megegyezésre. Rendtársai közül sokan nem vették komolyan terveit, szkepticizmussal fogadták azokat, elsősorban kassai előljárója: „Az a brazíliai terv egyelőre nagyon kalandos, arra jó, hogy fantáziáját lekösse. Hadd örüljön Sára testvér neki, végül semmi sem lehetetlen Istennek.”⁶⁰ Az előkészületek mellett Salkaházi Sára ugyanúgy dolgozott tovább a karitásban. Ez megviselte egészségét, ezért 1937 nyarának végén bőrbetegsége kezelésére főnöknője pihenésképpen egy rövid ausztriai üdülést tett lehetővé számára. Salkaházi Sára augusztus 18-án hagyta el Kassát, hogy körülbelül október végéig a magashegységben fekvő Mönichkirchen falujában töltsen szabadidejét. A nyaralás

után Budapestre költözött: elképzelése szerint mint magyar tanítónő utazott volna ki Brazíliába, mert így a magyar állam fedezte volna költségeit. Ehhez viszont magyar állampolgárságot kellett szereznie; továbbá a Szociális Testvérek Társaságában betöltött helyéről is le kellett mondania. 1937. december 12-én áthelyezték külső tagnak, megfosztva ezzel a társaság egyenruhájának viselési jogától; később pedig már a belső testvérekkel sem étkezhetett együtt. A brazíliai misszió egyre távolabb került tőle, ezért egy Los Angeles-i kiküldetés mellett döntött – ehhez sőgora meg is szerezte számára a csehszlovák vízumot az Egyesült Államokba. Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson azonban személyesen is lehetősége adódott találkozni az egyik brazíliai bencés testvérrel, így Salkaházi Sára végül mégis a dél-amerikai ország mellett határozott.⁶¹ A csehszlovák hatóságok elindították a vízumkérelmet a Brazíliához; Salkaházi Sára átesett a szükséges orvosi vizsgálatokon, a hajótársaságokkal folytatott tárgyalásai is eredményesnek látszottak.

A vízumkérdés átfutási ideje alatt Salkaházi Sára újból a nőmozgalmi munkáknak szentelhette magát. 1938 januárjában rövid időre átvette az egyik testvér munkáját a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségében. Ez nagyban hasonlított nőszövetségi munkára; a Szent Zita körökben háztartási alkalmazottakkal foglalkozott. Az Eucharisztikus Világkongresszus – melynek fővédnökségét egyébként Horthy Miklósné vállalta el⁶² – alatt a kegytárgyak árusításáért felelt; a kongresszus lezajlását követően egy kétnyelvű ünnepi zsolozsmáskönyvet korrektúrázott, illetve maga is összeállított egy imádságot *Élő Zsolozsma* néven. Tanított a Katolikus Szociális Női Képzőben, sőt még osztályfőnökséget is vállalt; néhány hétig az úpesti gyógyiskolát irányította.⁶³ Ekkoriban jutott ideje megint az írásra is.

1938. augusztus 16-án búcsúestet rendeztek Salkaházi Sára tiszteletére Kassán. A búcsúbeszédet maga Csárszky József kassai püspök mondta; egyúttal pedig Salkaházi Sárának az este folyamán felkínált adományokból sikerült összeszednie útiköltségét.⁶⁴ A *Nagyasszony*, a szlovákiai magyarság lapja vezércikkben méltatta Salkaházi Sárát: „Meglátta a mai szociális viszonyaink égető problémáit... A serdülő lányok helyes szórakoztatásáról és lelki műveléséről egyesületek és tanfolyamok létesítésével gondoskodott...”⁶⁵ Kiutazását Brazíliába már mindenki bizonyosra vette – a politika azonban közbeszólt, megghiúsítva

Salkaházi Sára terveit és semmisé téve addigi minden ez irányban kifejtett erőfeszítését.

1938. november 2-án az első bécsi döntés visszacsatolta a Felvidék déli részét Magyarországhoz:⁶⁶ ez azt jelentette, hogy Salkaházi Sára újfent magyar állampolgár lett – újra kellett hát kezdenie a vízummal való kálváriáját. Kifizette egy olasz hajótársaságnak a hajóutat; a Magyar Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda „hivatas” címszó alatt javasolta útlevele kiadását a minisztériumnak. 1939. június 1-jén Salkaházi Sára beadta a magyar útlevél iránti kérelmét. Ismételten a politika húzta keresztül számításait: mire a hivatali procedúra végigfolyhatott volna, kitört a második világháború, lehetetlenné téve a kiutazást. A brazíliai misszió ennek ellenére még sokáig lebegett vágyként Salkaházi Sára előtt.⁶⁷

1940. június 15-én, pünkösd napján egy hónapos szegvári előkészületet követően Salkaházi Sára letette a Szociális Testvérek Társaságához véglegesen hozzákötő örökfogadalmát. Új jelmondata: „Alleluia! Ecce ego, mitte me!”⁶⁸

1941. február 6-án a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségének központi vezetőjévé választották. A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségét Korányi Sarolta kezdeményezése alapján Rónai Paula – Salkaházi Sára rendtársa – hozta létre 1930-ban. *„A mozgalom a dolgozó nő »ideigvaló és örök javát« tartotta szem előtt, ezért lelki, szellemi, szakmai, egészségügyi stb. téren képviselte az érdekeiket, és segítette a tagokat...”*⁶⁹ Mikor Salkaházi Sára átvette a mozgalmat, körülbelül kétszáz leánycsoport volt az országban, a társaság hat leányotthont tartott fent a fővárosban 210 hellyel, saját központi irodát a fővárosban és üdülőt a balatoni Jankovich-telepen. A mozgalomban Salkaházi Sára három évig dolgozott. Ezalatt öt új otthont alapított 290 hellyel, a leányszervezetből kinőtt, idősebb munkásnők számára pedig új szervezet – a Dolgozó Nő – alapkövét tette le.⁷⁰ Az ő hivatali idejéhez köthető továbbá az első magyar Munkásnő Főiskola megépítésének előkészítése 1943-ban; az intézmény 1944 nyarára készült el.

„Ma is, mint tíz évvel ezelőtt és mint a tíz év alatt, mikor jogainkért harcolunk, ezt nem gyűlölettel, nem munkaadók és munkavállalók közé éket veréssel, a társadalmi osztályok közé mély árok húzásával tesszük, hanem az igazságosság alapján állva, békés eszközökkel, megértést kérve, méltánylást keresve tesszük ezt abban a tudatban, hogy megértő, méltányos munkaadó és szorgalmas, derék munkás közös összefogása teremthet igazságosabb szociális életet.”⁷¹

Ma is, mint tíz évvel ezelőtt és mint tíz év alatt, tulajdonképpen csak egy célért dolgozunk, azért a mélyen vallásos, magyarságában öntudatos, szociálisan képzett dolgozó társadalomért, melyben az asszony és a leány felkészülve speciális hivatására még a bér munka közben sem versenytársa, hanem megbecsült és szeretett munkatársa a férfinak.”⁷² A Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségének egyik ünnepségén a Salkaházi Sára által elmondott beszéd kiválóan összefoglalja a mozgalom céljait, tevékenységét és szerepét. Az 1943 márciusában elhangzott szöveg kiegészítéseként fogható fel egy ugyanezen év októberében írt lap vezércikke is. „... mindannyiunknak át kell éreznünk a b(olDOGULT) Szentatya szavát: »Ma senki sem engedheti meg magának, hogy középszerű legyen.« A dolgozó nő sem akar az lenni. Otthont teremtő erejével ma is tud gondoskodni övéi ellátásáról, férfi-fegyelemben vállalja a termelő munkát, ha az nem is mindig nőnek való, s tud várni szociális igényeinek és kíváncsainak kielégítésére, mert **ma** két dolog fontos csak számára: **hitének és hazájának szabadsága**... Szent István országát óhajtja az államéletben...”⁷³

1944 nyarán a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségének előző évi számvetéséből kiviláglik, hogy Salkaházi Sára több memorandumot és javaslatot is benyújtott a Posta és a BSZKRT női dolgozói számára biztosítandó különböző ruha, villanyzseblámpa és női varrószoja ügyében. A női honvédelmi munkaszolgálat⁷⁴ törvénytervezetével kapcsolatban Salkaházi Sára és munkatársai főleg a munkásnők szempontjából szóltak hozzá a kérdéshez.⁷⁵ Ezzel egy időben Salkaházi Sára már zsidókat menekített és bújtatott: a Bokréta utca 3. szám alatti házat a Katolikus Dolgozó Leányok szövetségének kezelése alá vette avégett, hogy az üldözötteket ott rejtegesse. Neki és a többi szociális testvérnek – elsősorban pedig Slachta Margitnak – közel ezer magyar zsidó⁷⁶ köszönhetette az életét, akiket megmentettek a nyilasterror elől.

A vég – magyarság és nácizmus

„Megjött... idei jelmondatunk: Quis ut Deus? Kicsoda olyan, mint az Isten? Margit testvér rövid elmélkedése róla: a mai zűrzavaros világban, a romboló eszmeáramlatokkal helyezzük szembe az igazság pajzsán égő betűket: Quis ut Deus?”⁷⁷ – Salkaházi Sára, 1941. január.

1938. november 2. – az első bécsi döntés értelmében a Felvidék egy része visszakerült Magyarországhoz. Ez – amellet, hogy az útlevélkérelmi kálvária előről kezdődött Salkaházi Sára számára – azt is jelentette, hogy a szociális testvérekre újabb feladatok hárultak a visszacsatolt területek szegényeinek gondozása terén. A visszacsatolt területek lakóiért indította meg a kormány a „Magyar a magyarért” mozgalmat: ennek keretében főként pénzadományokat gyűjtöttek. A lakosság nagyon is rászorult ezekre az adományokra és a további jótéteményekre: sokaknak például az előnytelen valutaváltás, az ígért földreformok elmaradása, az adóterhek növekedése és a megugró árak is hatalmas problémát jelentettek.⁷⁸

Minthogy előjárói előtt is ismeretes volt Salkaházi Sára felvidéki származása, továbbá odaadása a magyarság iránt, őt nevezték ki a felvidéki és kárpátaljai járások szociális előjárójává. Előbb a szepesi, a kassai, később a técsői és rahói járásba osztották be. Salkaházi Sára előadásokat szervezett és szegénycsaládokat látogatott. Ünnepeket, afféle „búcsúkat” és vásárokat is rendezett a célból, hogy lecsillapítsa a visszacsatolás hátrányaitól szenvedő lakosságot.⁷⁹ Naplójában többször is említést tett a helyiek sanyarúságáról, arról, hogy a legkeményebb télben alig akadt tüzelő, ruha és élelem. A munkájához szükséges pénzt sokszor alig sikerült előteremtenie, nemegyszer ő maga is fagyoskodott és éhezett.

A kárpátaljai járásokba 1939 márciusában helyezték át, és egészen 1941 februárjáig időzött ott. Ez idő alatt Salkaházi Sára személyesen lehetett tanúja a ruszin népesség embertelen helyzetének, kétségbeejtő anyagi körülményeinek, kilátástalanságának. Annak ellenére, hogy magyarságát mindig fennen hangoztatta, Salkaházi Sára ekkor maga is elismerte, hogy a magyarok kegyetlenül bántak a visszaszerzett területek nem magyar polgáraival, és pont olyan helyzetbe kényszerítették őket, mint ami ellen ők tiltakoztak a revízió előtt.⁸⁰ Egyik rendtársa így emlékezett vissza Salkaházi Sára e témában vallott nézeteiről: *„Sára testvér sokat beszélt a ruszin lakosság testi és lelki elhagyatottságáról és az unió szükségéről...”*⁸¹ A ruszin gyermekeknek 1940 karácsonyán 1200 ajándécsomagot osztott ki⁸²; a ruszinokért megpróbált az egyházi fronton is felszólalni, ügyüket a katolikus egyház révén előbbre mozdítani; sikertelenül. 1941. február 16-án tért vissza Budapestre.

Salkaházi Sára a kezdeti évek után nem politizált, a politikai élettel – rendtársával, Slachta Margittal ellentétben – nem foglalkozott. Az 1930-as évektől

fogva mindinkább tért hódító német nemzetiszocialista eszmékkel sokáig nem találkozott. Először mönichkircheni nyaralása alatt nyílt alkalma találkozni a nácizmussal; ennek veszélyét azonban ekkor még nem ismerte fel. Nem tekintette ijesztő jelnek, hogy a mönichkircheni nyaraláson német nyelven kellett imádkoznia és gyónnia⁸³ – sőt, még tréfás megjegyzéseket is tett erre vonatkozólag. Az Anschluss nyitotta fel a szemét, ekkor ébredt rá a nácik terjeszkedési vágyára és fenyegető hatalmi ambícióikra – erre bizonyíték, hogy az Anschluss időpontját számtalanszor megemlíti naplójában⁸⁴, rendszerint aggodalmas bejegyzéseket fűzve a dátumhoz. Ugyanakkor Ausztria megszállása sem tudatosította még benne a náciizmus valódi rémét, a fajelméletet.⁸⁵

1940 pünkösdjén letett örökfogadalmát követően Salkaházi Sára már valószínűleg alaposabban ismerte a nemzetiszocialista eszméket. A fogadalomtétel utáni úgynevezett „lelkigyakorlatos jófeltételeinek” első helyén említette a *Lélek Szava* című lap rendszeres olvasását.⁸⁶ Az újságot a Slachta Margit vezette Szentlélek Szövetség jelentette meg; hasábjain a szerzők és szerkesztők nyíltan felszólaltak az országban terjedő nemzetiszocialista tanok ellen, a lap náciellenességéről vált híressé. A továbbiakban Salkaházi Sára rendfőnöknőjéhez, Slachta Margithoz csatlakozva vette fel a harcot a nácizmussal; míg a Szociális Testvérek Társasága a *„lelki ellenállás magatartását”*⁸⁷ választotta. A társaság álláspontja az antiszemitizmusról már az 1939. január 6-án elhangzott beszédből nyilvánvalóvá vált: a Szocialista Testvérek Társasága, mivel *„keresztény alapokon áll, nem teheti magáévá a zsidótörvényt.”*⁸⁸ Maga Salkaházi Sára az általa szerkesztett újságokba írt cikkeket a náciizmus ellen; ezek egyikében merész párhuzamot vont a nácik és a kora keresztény korban egy ideig „divatos”, majd utána eretneknek bélyegzett ariánusok között: *„Nagy Szent Vazul... az arianizmus ellen küzdött, szembeszállt a császárral és a prefektussal... Ma is hány császár és prefektus (népvezér, államfő) hirdet új tanokat! Milyen szilárdan ki kell tartanom az igazság mellett. Fenyegetéstől sem kell megijedni.”*⁸⁹

Az antiszemitizmus elleni aktív, tevőleges fellépése az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntéssel vette kezdetét. A visszakapott Székelyföld és Észak-Erdély a magyar katonai közigazgatás alá soroltatott be, ezzel együtt pedig a nemzetiszocialista tanokkal rokonszenvező katonatiszteket vezényeltek oda. 1940. november 8-án a hatóságok megkezdték Csíkszereda „megtisztítását”: huszonnégy

zsidó családot toloncoltak ki a városból, hogy átvigyük őket a román határon. A román hatóságok viszont nem vették át őket, ezért a magyarok egy hét múlva az éj leple alatt a szovjet határon való átcsempészéssel próbálkoztak.⁹⁰ Néhányuknak sikerült visszaszöknie a magyar oldalra, és ők az ekkor már náciellenességéről ismert Slachta Margithoz fordultak segítségért. Slachta Margit Salkaházi Sárát is bevonta az akcióba; a nővérnek Schultz Benőné leányát, vejét és unokáját kellett felkutatnia. Salkaházi Sára többször is próbált a hatóságoktól információt szerezni, de erőfeszítéseit csak részsiker koronázta.⁹¹

Salkaházi Sára egy szimbolikus jellegű gesztussal jutatta kifejezésre az egyre inkább teret nyerő náci eszmékkel szembeni ellenérzéseit. 1942. december 3-án benyújtotta kérelmét vezetékeve megváltoztatására. A németesítő irányzattal homlokegyenest ellenkező irányba haladva ő éppen neve magyarosítását kérte: ekkor lett Schalkházi Sára hivatalosan is Salkaházi Sára.⁹² Erről ő maga emlékezett meg büszkén a *Lélek Szava* és a *Dolgozó Nők* című lap hasábjain: „Szívben, lélekben, érzésben, kultúrában magyar vagyok. Magyarnak érzem és vallom magam, s annak vallottam húsz esztendő alatt is... Hát csak éppen a nevem ne lenne magyar?... Névmagyarosítás. Én kezdtem? Dehogynem. Jó nagyapám kezdte... Hát én csak befejezem, amit ő elkezdett. Nem új nevet veszek fel, hanem a szó szoros értelmében magyarosítok. Legyen az eleje is magyar, a kezdete is. Legyen a nevem is egészen magyar.”⁹³

Névmagyarosítása fordulatot hozott Salkaházi Sára antiszemitákhoz való viszonyulásában. 1942 márciusában őszintén írta meg véleményét a *Mozgalmi március* című cikkében: ebben egyértelműen és határozottan elutasította a hitleri tanokat. A téma kapcsán ezután több írást is megjelentetett, példa erre a *Dolgozó Nő* lapban közölt írása: „Nézzük az igazságtalanság roppant hatását a világ életében: határokat töröl el, tűzzel-vassal pusztít, kiirtja a népeit, határokat von, sorompókat állít fel!... Fajokat lázít egymás ellen s azt mondja: ...életteret teremtek magamnak!”⁹⁴ Cikkeiben általában a nemzetiszocializmus és a kereszténység összeférhetetlenségével érvelt, a zsidókérdést vallási szempontból közelítette meg. Slachta Margit és a *Lélek Szava* nyomán a németeket és a nácizmust „újpogányságnak” tekintette, visszafejlődésnek a keresztény, krisztusi ideológiával szemben. Ezzel együtt érezhető gondolkodásmódján a legitimista Slachta Margit hatása és befolyása; Salkaházi Sára is eltolódott a nem csupán a nácizmust, de a

kommunizmust is elvető politika irányába. Az országot ő is, Slachta Margithoz hasonlóan, az ezeréves formában képzelte el, ezt tartotta egyes egyedül elfogadhatónak és fenntarthatónak. Ez kitűnik 1940 októberében írt soraiból: „...*Ha Európa országaiban megnövekedett a gyűlölet, ha politikai, diplomáciai tervek, elgondolások, ellentétek változtatják harctérre a világrészünket, a honvédnek nincsenek politikai tervei: csak megvédeni és visszaszerezni a Regnum Marianumot, Szent István országát...*”⁹⁵ A nők minden erejükkel azon voltak, hogy a lapokat és az azokban képviselt nézeteiket minél szélesebb körben terjesszék, minél többeket győzzenek meg az náciizmus emberhez nem méltó voltáról.

Ezzel egy időben Salkaházi Sára és Slachta Margit már zsidókat menekített és bújtatott. A hozzájuk menekülteket elsősorban a Dolgozó Leány mozgalom otthonaiban helyezték el, a balatoni üdülőben körülbelül harminc fő lelt menedékre, főként kisgyermekes anyák és fiatalok.⁹⁶ Salkaházi Sára a Jankovich-telepen elbújtatottakhoz személyesen járt el főzni, gondoskodni. Slachta Margit gyakorta bízta rá az újabb menekültek elhelyezését, ami jelentős terhet rótt Salkaházi Sára vállára: „*Már túl sokan vannak, az egész ügyet veszélyeztetjük. A Drága (M. tv.) mindenkin segíteni akar. De ezt nem lehet tovább így folytatni, ennyire játszani az életveszéllyel...*”⁹⁷ A társaság és a leánymozgalom otthonai hamar megteltek; és a testvéreket egyre több negatív hangú, bíráló kritika érte köztudott németellenességük miatt. A náci befolyás és szimpátia növekedése több, olykor meglehetősen durva hangú újságcikket szült, melyekben Slachta Margitot és Salkaházi Sárát a „zsidóbérenc” jelzővel illették.⁹⁸

1943 őszére nyilvánvalóvá vált Salkaházi Sára számára, hogy helyzetük már nem tartható fenn sokáig, nem dacolhatnak büntetlenül a végtelenségig a hatalommal. Éppen ebből kifolyólag döntött úgy, hogy felajánlja életét a Szociális Testvérek Társaságának. Az önfelajánlási kérelmét 1943. szeptember 14-én⁹⁹ nyújtotta be, a felajánlásra valamikor a hónap végén került sor a társaság budapesti anyaház Szentlélek kápolnájában Slachta Margit és Rónai Paula jelenlétében. Salkaházi Sára önfelajánló imájából kiviláglik, hogy a testvérek ekkor már tartottak a később a nyilasterror formájában kicsúcsosodó egyházüldözéstől és letartóztatásoktól: „...*én ma a Társaság és a Testvérek iránti hálából és szeretetből felajánlom magam, mint a Társaság áldozatát(!) azon esetre, ha Egyházüldözés, a Társaság és Testvérek üldöztetése következne be és legbölcsebb végzésed szerint*

gondviselésed tervében nem lenne benne halálom: fogadd el az én halálomat minden fájdalmával együtt váltságul a testvérek – különösen az öregek, betegek, és gyengék életéért és bűnös, nyomorult életem fejében kíméld meg az ő életüket és kíméld meg őket a megkínóztatástól, fenyegetésektől, főként pedig a hűtlenségtől: Irántad, az Egyház, a hivatás és a Társaság iránt.”¹⁰⁰

1944. január 16–23. között a fővárosban rendezték meg az Árpád-házi Szent Margit szentté avatásához kapcsolódó ünnepségeket. Az alkalomból Salkaházi Sára is írt egy misztériumjátékot *Fény és illat* címmel. A darabban a szerző a szent királyleány életének tanulságát és viszonyait alkalmazza a saját korára:

„Új vészben, új bajban

Új tatárdúlásban

Új engesztelésre: itt vagyunk!

Te könyörögj értünk

Szent Margit.”¹⁰¹

A darabot március 19-én adták elő a Magyar Művelődés Házában, pont azon a napon, amelyen a németek átlépték a magyar határt és akadály nélkül vonultak egészen a fővárosig. Az előadás különös módon nem szakadt félbe; azonban a továbbiakat a hatóságok betiltották.

1944. március 29-én a hatóságok kötelezővé tették a zsidók számára a sárga csillag viselését.¹⁰² A menekültek ettől kezdve tömegesen özönlöttek a Szociális Testvérek Társaságához, az addig is zsúfolt otthonok megteltek. A folytonos lebukástól való rettegés mellett gondot jelentett az élelmezés, az ellátás. Csak súlyosbította a helyzetet, hogy Budapest bombázása alatt több otthon romba dőlt. A legtöbb otthonban ezután nem maradt hely a testvérek számára: minden házban csak egy testvér tartózkodott, a többiek egyik támogatójuk zugligeti villájába költöztek át.¹⁰³ 1944. október 15-én Szálasi Ferenc átvette az ország vezetését, a nyilasok hatalomra kerülése megpecsételte a magyarországi zsidóság sorsát (gettó, munkaszolgálat, deportálás). Erre mintegy válaszként október 31-én Salkaházi Sára rendelkezésére a Dolgozó Leány mozgalom saját kezelésébe vette a budapesti Bokréta utca 3. szám alatti házat azzal a szándékkal, hogy ott is zsidókat fognak bújtatni.¹⁰⁴ A hozzá menedéért forduló zsidókat alkalmazottként vette fel a Bokréta utcai otthonba, miután ellátta őket a szükséges okmányokkal és iratokkal. Az

eredetileg munkásnőotthon gyanánt funkcionáló épületben százötven fő számára volt férőhely.

1944 karácsonya szüntelen bombázással telt. Noha veszélyes volt kimozdulni, Salkaházi Sára többször is meglátogatta más házakban élő rendtársait; nem egy látogatás alkalmával kinyilatkoztatta, hogy hamarosan meg fog halni, mégpedig nem a természetet rendje szerint:¹⁰⁵ „*Tudom, hogy nem fogok természetes halállal meghalni.*”¹⁰⁶ Ugyanekkor konfliktusa is támadt az egyik szobalánnyal a Bokréta utcából: a házba ugyanis katonákat szállásoltak, és a szobalányok kikezdtek velük. Salkaházi Sára felszólalt ez ellen, és erkölcsös magatartásra intette a szobalányokat.¹⁰⁷ Az egyikük, Dömötör Erzsébet viszont bosszúból december 26-án feljelentette a nyilasoknál Salkaházi Sárát zsidók rejtegetéséért.¹⁰⁸

December 27-én a délelőtti mise után Salkaházi Sára egyik testvére, Jolsvai Hedvig társaságában ellátogatott a Liszt Ferenc tér 6. szám alatti otthonba. Kora délután értek vissza a Bokréta utcához, de már a Mester utca sarkáról észrevették az otthon előtt őrködő nyilas katonákat. A testvér kérdésére, hogy nem akar-e elmenekülni, Salkaházi Sára ezt felelte: „*Nem. Én vagyok a vezető.*”¹⁰⁹ A munkásnőotthon minden lakóját igazoltatták – az ott rejtező zsidók közül mindössze négyet találtak gyanúsnak, a többieket hamisított papírjaik mentették meg. A négy személyt előállították, és azt mondták róluk, a gettóba szállítják őket. A katonák velük együtt elvitték Salkaházi Sárát mint az otthon vezetőjét és helyettesét, Bernovits Vilma hitoktató testvért is azzal az ürüggyel, hogy vallomásukról jegyzőkönyvet vesznek fel. A Ferenc körút és az Üllői út sarkán lévő „nyilasházba” kerültek, itt tartották őket őrizetben néhány óra erejéig. Este kilenckor a hat meztelenre vetkőztetett letartóztatottat a nyilasok a Ferenc József híd mellett a Duna-parton a folyóba lőtték. Az 1967-es zuglói nyilas per egyik vallomása alapján Salkaházi Sára emelt fővel tartott ki a végsőkéig: „*Ekkor – mielőtt a sortűz eldőrdült volna – egy alacsony termetű, rövid, fekete hajú nő valamilyen megmagyarázhatatlan nyugalommal kivégzői felé fordult... majd letérdelt, s égre emelt tekintettel nagy keresztet vetett magára.*”¹¹⁰ A hat áldozat közül az egyikük, egy István nevű fűtő megmenekült, minthogy a lövések eldőrdülésekor a folyóba ugrott, majd később kiúszott a partra.¹¹¹

A Bokréta utca lakói semmilyen hivatalos értesítést nem kaptak Salkaházi Sára és sorstársai hollétéről, sorsáról. Másnap reggel jutott tudomásukra a nővér és a menekültek halála, mikor egy helybéli suhancgyermeket kérdezve ezt a választ

kapták: „Azokat még tegnap este agyonlőtték! Örüljenek, hogy nem látták, hogyan!”¹¹² Ennek ellenére a Szociális Testvérek Társasága még reménykedett abban, hogy Salkaházi Sára életben van. Több alkalommal kísérelték meg kinyomozni sorsát, Slachta Margit még politikusként szerzett kapcsolatait is felhasználta – mindhiába. Az, hogy Salkaházi Sárát és a vele együtt elszállított zsidókat 1944. december 27-én a Dunába lőtték, csak az 1967-es zuglói nyilas per alatt nyert bizonyítást.

Salkaházi Sára – nő a nőkről

„E fiatal, húszéves lány villanásnyi életképeiben mélységes empátiával tudja bemutatni a nehéz fizikai munkát végző napszámosok lelki finomságát, segítőkészségét, amely ott rejtőzködik a robotos élet terheként rájuk rakódó durva kéreg alatt”¹¹³ – írja Schéda Mária a fiatal Salkaházi Sáráról.

Salkaházi Sára már tizenévesen, gimnazista korában is írt különböző novellákat, színdarabokat. Első műve 1919. februárban jelent meg egy felvidéki újságban; ettől fogva pedig rendszeresen közölték írásait a különböző lapok. Neve hamar ismertté vált irodalmi körökben; írói munkásságáról és tehetségéről kedvező visszajelzéseket kapott. A különböző írói körök és társaságok több díjjal jutalmazták, kifejezve elismerő vélekedésüket Salkaházi Sára műveiről. Ezek az alkotások többnyire novellák voltak, bár Salkaházi Sára több kisregényt és színdarabot is írt.

Művei eleinte szecessziós, szimbolikus és allegorikus jelleget mutattak, azonban a szegények iránti érdeklődés feltámadásával stílusa is mindinkább a realizmus – olykor már a naturalizmus – felé tolódott. Vallási tárgyú és az emberi lélekkel foglalkozó rövid történetei mellett legtöbb művében a munkásság helyzetével, a nyomorban tengődők sanyarú körülményeivel és ezzel összefüggésben a magyar kisebbséggel foglalkozott. A megrendítő életképeket személyes tapasztalatok alapján rajzolhatta meg: a könyvkötő műhelyben alkalma nyílt megfigyelni a munkások helyzetét, kizsákmányolását és éhbérért történő robotoltatását. Különösen mély benyomást tett rá az a tény, hogy a műhelyben töltött évek alatt diplomás tanítónőként ugyanolyan robotmunkát végeztek vele, mint iskolázatlan kollégáival.¹¹⁴ „A munkásnőknek kijáró napi robotot, az iskolázatlan vagy félművelt emberek stílusát, életvitelét, hétköznapi megkérgesedését bőven volt

*alkalma megfigyelni, sőt a saját bőrén is megtapasztalni.*¹¹⁵ Eme élményeknek később „nagy hasznát vette”, amikor a Keresztényszocialista Párt lapját szerkesztette. E minőségében, 1926 novemberében határozta el, hogy ezentúl kizárólag a társadalom szélére szorult munkások, munkásnők fognak szerepelni műveiben, minthogy *„a munkásság olyan nagyon egyedül áll.”*¹¹⁶

Salkaházi Sára a *Munka után* című rövidke novellája 1933-ban jelent meg az *Új Élet* című lapban. A személyes tapasztalatokra alapozott mű egy munkáslányról szól, akit a folyamatos, éjfélig elhúzódó túlórázás megfoszt a fiatalság szépségeitől, a városi élet igazi megismerésétől. A műben a sötét, koszos műhely zártsága éles kontrasztot alkot a város délutáni fényözönével, zsisongásával.

A *Kassai Újság* által 1928-ban közölt *Szombat felé* – melynek alcíme, a *Munkáséletem egy napja emlékére*, árulkodik a novella háttéréről – naturalisztikus novella szintén egy kizsákmányolt, agyondolgoztatott munkásleány napjait eleveníti fel. A munkásleány potom pénzért, tíz koronáért túlórázott szinte a végkimerülésig. A munka, amelyet végez – géppel darabol szét lemezeket – nem nőnek való, kemény fizikai aktivitást igényel, ami egyaránt *„megöli a testet és a lelket.”* Salkaházi Sára a mű végén megrendítően festi le, hogy az a kis plusz pénz is mennyi örömet szerez a fiatal leánynak: *„Már azt hiszem megpattan bennem az öröm. Majd a szememen csordul ki a túlfeszített boldogság. Tíz korona feljebbítés! Tíz korona feljebbítés!”*¹¹⁷

Szintén a munkásság áll a *Hétfőn reggel* című novella középpontjában. A *Sorsjegy mutyiba* is e réteggel foglalkozik: azon munkásokat mutatja be, akik a szerencsejáték révén próbáltak kitörni, feljebb jutni, előrelépni; a nevetségesen csekély nyereség azonban csak „egy sörre” bizonyult elegendőnek. Salkaházi Sára ezenfelül több életképben engedett bepillantást a szegények, a középosztály legalján állók mindennapjaiba, szenvedéseibe és a velük szembeni igazságtalanságok következményeibe. Írásaiban a munkásosztályról kialakult kép megváltoztatásával kísérletezett: az *Ilyet is látni*, a *Déli szünet* és több más művében is a műveletlen munkások érzékenységét, lelki finomságát domborította ki, kihangsúlyozta emberségüket, az élet apró örömeinek észrevételét és kiélvezését.

Salkaházi Sára különösen kiemelt témája volt a munkások között is legvédtelenebb gyermekek sorsa. Az *Így történt*, az *Andriska kilenc éve* és *A Varga lány meghal* novelláiban mind proletárgyermekek életét dolgozta fel, megmutatva kiszolgáltatottságukat, esélytelenségüket a beleszületett társadalmi osztályból való

kitörésre. A *Vonatindulásig* című életkép az állam tehetetlenségét hivatott ábrázolni: az iromány a félárva gyermekeket a szülőktől elszakító államot ítéli el, amiért „újabb sebeket okoz”¹¹⁸ a gyermeknek, miközben nem biztosítja megfelelő tanítatásukat, elhelyezésüket, előlépésüket.

Ahogy a Szociális Testvérek Társasága révén Salkaházi Sára közelebb került a keresztény tanokhoz és a valláshoz, úgy írásaiban is lassan a szociális összefogás, egyetértés vette át a vezető szerepet. A *Húsvéti kalács*, a *Karácsony* és a *Dicsőség* című novelláiban a felsőbb társadalmi osztály jótékonyági akcióit, beavatkozását és a munkásosztállyal való összefogását látta a járható útnak, megvalósíthatónak, a munkások problémája megoldójának. Egyik leghíresebb, e szellemben írott műve az *Úrinők és munkásnők*. A rövid iromány cselekményi szála a magasabb társadalmi rétegből származó „úrinők” és a munkásnők összefogása köré fonódik, amint közös istentiszteletet szerveznek, „testvéri bugalommal.”¹¹⁹ Salkaházi Sára „hangot ad annak a váagnak is, hogy ez a testvériség ne csak időlegesen, hanem végérvényesen áthassa a vagyoni és műveltségi különbségekkel, de főleg a „klikk-szellemmel” fertőzött magyar társadalmat.”¹²⁰

A szocialista írókkal szemben Salkaházi Sára nem állította egyik osztály tagjait sem egyértelműen a „rossz” vagy a „jó” oldalra, a gazdag nagypolgárok éppúgy lehettek írásaiban pozitív szereplők, mint az elnyomott proletárok. E sajátossága minden bizonnyal abból fakadt, hogy az egyház keretein belül végzett jószolgálati tevékenysége közben kapcsolatba került a társadalom legfelső rétegeiből kikerülő, hasonlóan karitatív munkát végző személyekkel, mint például gróf Esterházy Lujza és – még ha Salkaházi Sára csak közvetetten ismerhette is munkásságukat – gróf Pálffy Pálné és az évenkénti nyomorenyhítő akciókat szervező Horthy Miklósné Purgly Magdolna.¹²¹

A világháború alatt Slachta Margittal együtt szólalt fel a honvédelmi munkaszolgálatos nők túlóráztatása ellen, ennek ellenére azonban elismerte, hogy a nőktől a háború áldozatokat kíván, amiket mindenkinek meg kell hoznia: „... mindannyiunknak át kell éreznünk a b(oldogult) Szentatya szavát: »Ma senki sem engedheti meg magának, hogy középszerű legyen.« A dolgozó nő sem akar az lenni. Otthont teremtő erejével ma is tud gondoskodni övéi ellátásáról, férfi-fegyelemben vállalja a termelő munkát, ha az nem is mindig nőnek való, s tud várni szociális igényeinek és kíváncsalmainak kielégítésére...”¹²² Ő maga is ebben a szellemben

vállalt részt a Szociális Testvérek Társasága otthonaiban elvégzendő, főként háztartási munkákból; mindemellett pedig személyesen látogatta a balatoni üdülőben rejtegetetteket.

Befejezés

„A saját törvényei szerint élt. A konvenciókat elvetette, az írott és íratlan szabályokat saját felfogása szerint átértékelte. Ez nem jelentette azonban a hagyományos társadalmi értékek felrúgását, vagy az önkontroll és az önfegyelem hiányát, inkább azt, hogy nem követte vakon az előírt szabályokat, hanem újraértékelve-elfogadva, már sajátjaként, követendő példaként kezelte azokat. Nagylelkűsége például nem egy kötelező vallási parancs teljesítése, hanem őszinteségből fakadó nemes segítség.”¹²³ E szavakkal jellemezte Vincze Edit grafológus Salkaházi Sárát kézíratainak tanulmányozása, elemzése után. Salkaházi Sára egész élete valóban szakítást jelentett egy majdnem ezer éve fennálló, a korban először megingó nőképpel.

Magyarságtudata, írói múltja és karitatív tevékenysége szükségszerűen megkövetelte tőle azt, hogy vezéregyéniséggé váljék nemcsak a Szociális Testvérek Társaságán belül, hanem országos szinten is, a nőmozgalmak vezetőjeként és több járás szociális elöljárójaként. Munkássága, a szegényekért tett erőfeszítései és a nők helyzetének javítását célzó tervei már életében elismerést hoztak neki munkatársai körében. Kérdés persze, hogy tevékenysége mennyiben volt széleskörűen ismert, a nem katolikusok mennyire lehettek tisztában az előadókörútjain elhangzottakkal, a tanulmányi heteken tanítottakkal, az újságokban írottakkal. Vértanúsága ugyanakkor nemcsak a munkásságához valamilyen módon kötődök között, hanem sokkal szélesebb körben tette ismertté nevét – boldoggá nyilvánítása is tovább tágította e kört, és ráirányította a figyelmet Salkaházi Sára szociális tevékenységére, a munkásokról vallott nézeteire, és nem utolsósorban nagy tehetségről árulkodó írásaira.

Sokrétű tevékenységéből adódik, hogy életrajzíróinak összetetten kell hozzáfogniuk személye vizsgálatához, s ugyanezen sokrétűség révén kerülhet közel mindenkihez, munkához és értelmiségihez, vallásoshoz és nem vallásoshoz egyaránt. Noha Salkaházi Sára mély meggyőződéssel hitt Istenben, nyomorenyhítő

Lovas Anna: Egy boldog élete és munkássága: Salkaházi Sára

akciói nemcsak azokra terjedtek ki, akik hozzá hasonlóan elkötelezett katolikusok voltak. A magyar kisebbség, a munkásnők és a zsidóság éppen annyit köszönhet személyének, mint a Szociális Testvérek Társasága és a keresztényszocialista mozgalmak.

MELLÉKLETEK

1. melléklet – Salkaházi Sára irodalmi műveinek jegyzéke

1919. augusztus 15.: A történelem körforgásában
1919. augusztus 23.: Úrinők és munkásnők
1919. augusztus 31.: Szovjetház
1919. szeptember 14.: Kaméleonokról
1919. szeptember 28.: Közeledik
1919. december 25.: Dicsőség
1920. január 11.: A világhódító
1920. január 20.: Ilyet is látni
1920. január 25.: Félúton
1921. július 7.: Ködfe
1923. szeptember 23.: Az ólommadár
1923. október 17.: Az egy fa
1923. december 8.: A fekete furulya¹²⁴
1926. szeptember: Fekete furulya – Jajsimító, Valakikeresés, Szivárvány, Meghajlás,
Fekete furulya, Felszabadított félelem
1927. március 23.: Haragosok
1928. január 15.: Kályha előtt
1928. augusztus 12.: Az utca is virít mosolyt
1928. szeptember 8.: Szombat felé
1929: A gyermek, Déli szünet
1929. november 9.: Villamoson
1930: Simeon
1930. december 25.: Vonatindulásig, Karácsony
1932. február 15.: Így történt
1932. december: Zein Alaznam herceg és a 9 szobor¹²⁵
1933: Munka után
1933. március 28.: A Varga lány meghal
1934. október 2.: Sorsjegy mutyiba
1935. december 25.: Andriska kilenc éve

1938: Lélek a hétköznapi arcok mögött; Húsvéti emlék; Kenyerünk¹²⁶

1940: Kassai lányok húsz évvel ezelőtt

1941: Tánciskolában¹²⁷

1944: Fény és illat

Hétfőn reggel: a megjelenés dátuma ismeretlen.¹²⁸

Zörög a pesti villamos: a megjelenés dátuma ismeretlen.¹²⁹

Húsvéti kalács: kéziratban fennmaradt mű.¹³⁰

Mindennapi kenyerünk: 1927 körül, kiadatlan regény.¹³¹

Krisztus-legendák – Ének és sóhaj, Elbocsátás előtt, Láss!, Két árnyék között,
Barabbás a kendő előtt, Cirenei Simeon, És a keresztfelragyogott...¹³²

2. melléklet – Képek

Salkaházi Sára gimnazista leányként...

...és szociális testvéreként.

JEGYZETEK

1. A korabeli magyar nők lehetőségeiről, helyzetéről és megítéléséről lásd: F. DÓZSA Katalin (1991): Nőkérdés: feminin vagy feminista. *Rubicon*, III. évf. 3. évf. 4–6.
2. A korabeli Magyarország társadalmi viszonyairól I. ROMSICS Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 198–202.
3. Salkaházi Sára naplóbejegyzése; 1929. Idézi: MONA Ilona – SZEGHALMI Elemér (1998): *Vértanú kortársunk: Salkaházi Sára élete és munkássága*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 28.
4. SCHÉDA Mária (2006): *Boldog vagy, Sára?* Új Ember Kiadó, Budapest, 17.
5. MONA – SZEGHALMI (1998) 9. — Kassa ma: Košice (Szlovákia).
6. MONA – SZEGHALMI (1998) 10.
7. PUSKELY Mária (2006): *Salkaházi Sára – a társadalmi igazságosság apostola*. Új Ember Kiadó, Budapest, 10.
8. Uo. 8.
9. SCHÉDA Mária (1998): Salkaházi Sára, a szociális szeretet apostola. Szociális Testvérek Társasága – Korda Kiadó, Budapest–Kecskemét, 9.
10. Uo.
11. Uo.
12. MONA – SZEGHALMI (1998) 13.
13. H. BORSOS Vilma (1975): Polgári leányiskola a század elején. Budapest, 38. Idézi: GYÁNI Gábor – KÖVÉR György (2003): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris Kiadó, Budapest, 288.
14. PUSKELY (2006) 10.
15. MONA – SZEGHALMI (1998) 14.
16. A trianoni határokon túlra került kisebbségek jogairól és azok garanciájáról I. *Galántai J.*: Trianon és a kisebbségvédelem 121–122.; *Szarka L.*: Népszavazás és kisebbségvédelem 52–56.
17. DÖVÉNYI Zoltán (1996): Trianon, határmódosítások, vasfüggöny. *História*, XVIII. évf. 3. 15–18.
18. Uo.
19. PUSKELY (2006) 11.
20. MONA – SZEGHALMI (1998) 17.
21. PUSKELY (2006) 12.
22. SCHÉDA (2006) 10.
23. SCHÉDA (2006) 28.
24. Uo.
25. A korabeli nők helyzetéről és lehetőségeiről lásd: GYÁNI – KÖVÉR (2003) 287–289.
26. A két világháború között Magyarországon e megnevezést használták a Felvidékre.
27. MONA – SZEGHALMI (1998) 20.
28. SCHÉDA (2006) 40.
29. Uo.
30. SCHÉDA (2006) 11.
31. A források az első fogadalomtétel napjaként egyaránt megemlékik június 8-át, június 9-ét, június 12-ét és június 18-át; abban azonban egyetértenek, hogy ez pünkösd napján történt. 1930-ban pünkösd hétfő június 9-ére esett, lásd: SZENTPÉTERY Imre (1985): A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása. A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte Gazda István. Kiegészítette Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László. (Tudománytár) Könyvtérképesítő Vállalat, Budapest, 191.
32. SCHÉDA (2006) 219.
33. MONA – SZEGHALMI (1998) 31.
34. Prohászka Ottokárt idézi: SZTRILICH Ágnes: Slachta Margit és a Szociális Testvérek Társasága. In: Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv. Szerk. HIDVÉGI Máté (2006). Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 308.
35. A keresztényszocializmusról és XIII. Leó pápa Rerum novarum kezdetű enciklikájáról I. DR. SZÁNTÓ Konrád (1983–1985): A katolikus egyház története I–II. Ecclesia, Budapest, 445–449.
36. MONA – SZEGHALMI (1998) 24.
37. SZTRILICH Ágnes: Slachta Margit és a Szociális Testvérek Társasága. In: HIDVÉGI (2006) 308.
38. Uo.

39. SCHÉDA (2006) 215.
40. SZTRILICH Ágnes: Slachta Margit és a Szociális Testvérek Társasága. In: HIDVÉGI (2006) 309.
41. A The Dove lapot az Egyesült Államokban jelentette meg a Szociális Testvérek Társasága.
42. SZTRILICH Ágnes: Slachta Margit és a Szociális Testvérek Társasága. In: HIDVÉGI (2006) 310.
43. MONA – SZEGHALMI (1998) 33.
44. MONA – SZEGHALMI (1998) 34.
45. Ma: Bratislava, Komárno, Šamorín, Levice, Lučenec (Szlovákia).
46. MONA – SZEGHALMI (1998) 34.
47. PUSKELY (2006) 39.
48. SCHÉDA (2006) 56.
49. Uo.
50. SCHÉDA (2006) 57
51. MONA – SZEGHALMI (1998) 37.
52. MONA – SZEGHALMI (1998) 37–38.
53. SCHÉDA (2006) 47.
54. SCHÉDA Mária (1998) 12.
55. SCHÉDA (2006) 62.
56. PUSKELY (2006) 49–50.
57. SCHÉDA (2006) 69.
58. SCHÉDA (2006) 48.
59. SZÁNTÓ (1983–1985) 539.
60. MONA – SZEGHALMI (1998) 43.; SCHÉDA (2006) 49.
61. MONA – SZEGHALMI (1998) 56.
62. ESTÓK János – SZERENCSES Károly (2007): *Híres nők a magyar történelemben*. Kossuth Kiadó, Budapest, 212.
63. PUSKELY (2006) 56. – Az 1923-tól kezdve tüdőbeteg kisgyermek számára a Jókai utcában működő iskola elnevezése a köznyelvben.
64. MONA – SZEGHALMI (1998) 58–59.
65. Uo.
66. A bécsi döntésről és előzményeiről lásd: ORMOS Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. (Történelmi Kézirógyűjtő) Csokonai Kiadó, Debrecen, 193–196.
67. Uo.
68. MONA – SZEGHALMI (1998) 65. – Magyarul: „Íme, itt vagyok, engem küldj!”
69. MONA – SZEGHALMI (1998) 68.
70. Uo.
71. A hivatásrendi gondolat katolikus egyházon belüli megfogalmazása XI. Piusz pápa nevéhez és a Quadragesimo anno kezdetű enciklikához kapcsolható. Erre vonatkozóan lásd: SZÁNTÓ (1983–1985) 538–539.
72. MONA – SZEGHALMI (1998) 70.
73. Uo. – Kiemelés a szerzőktől.
74. A női honvédelmi munkaszolgálat keretében általában önkéntesen jelentkező munkásnőket dolgoztattak hadüzemekben. Erre vonatkozóan lásd: SZABÓ Mária (2001): A nők és a hadsereg. *Rubicon, XIII. évf. 6. sz.* 31–33.
75. MONA – SZEGHALMI (1998) 73.
76. SCHÉDA (1998) 14.; KARP, Alit: Sára testvér áldozata. In: HIDVÉGI (2006) 251.; ESTÓK – SZERENCSES (2007) 208.
77. MONA – SZEGHALMI (1998) 67.
78. TILKOVSKY Lóránt (1982): Revíziós sikerek, problémák, csalódások. *História, IV. évf. 4–5. sz.* 32.
79. MONA – SZEGHALMI (1998) 61.
80. TILKOVSKY (1982) 31.
81. MONA – SZEGHALMI (1998) 63.
82. Uo.
83. MONA – SZEGHALMI (1998) 55
84. Uo.
85. Uo.
86. MONA – SZEGHALMI (1998) 65.
87. PUSKELY (2006) 65.
88. PUSKELY (2006) 100.

89. MONA – SZEGHALMI (1998) 65.
90. MONA – SZEGHALMI (1998) 66.
91. Uo.
92. SCHÉDA (2006) 13.
93. A Lélek Szava 1943. február 15-i és a Dolgozó Nő 1943. március 9-i száma. Lásd: Salkaházi Sára írásaiból. Válogatta LOTHINGER Éva. In: *Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv*. Szerk. HIDVÉGI Máté. Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 2006. 192.
94. A Dolgozó Nő 1943. decemberi számában. In: MONA – SZEGHALMI (1998) 71. – Az árja fajnak való élettér (Lebensraum) a hitleri tanok egyik sarkköve.
95. MONA Ilona: Salkaházi Sára élete. In: *Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv*. Szerk. HIDVÉGI Máté. Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 2006. 67.
96. PUSKELY (2006) 65.
97. PUSKELY (2006) 68–69.
98. MONA – SZEGHALMI (1998) 75.
99. PUSKELY (2006) 75.
100. MONA – SZEGHALMI (1998) 80–81.
101. MONA – SZEGHALMI (1998) 83.
102. ORMOS (1998) 259.
103. MONA – SZEGHALMI (1998) 85.
104. Uo.
105. PUSKELY (2006) 70.
106. SZÉKELY János: „Ha áldozat kell, itt vagyok” – Az áldozat teológiája Sára testvér vértanúságának fényében. In: *Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv*. Szerk. HIDVÉGI Máté. Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 2006. 231.
107. KARP, Alit: Sára testvér áldozata. In: *Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv*. Szerk. HIDVÉGI Máté. Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 2006. 253.
108. MONA – SZEGHALMI (1998) 88.
109. PUSKELY (2006) 70.
110. MONA – SZEGHALMI (1998) 88–89.
111. Uo.
112. PUSKELY (2006) 72
113. SCHÉDA (2006) 27.
114. SCHÉDA (1998) 33.
115. Uo.
116. A Nap, 1930. február 15-i száma. Idézi SCHÉDA (1998) 33.
117. Kassai Újság, 1928. szeptember 8-i száma. Idézi SCHÉDA (2006) 57.
118. SCHÉDA (1998) 43.
119. SCHÉDA (2006) 27.
120. SCHÉDA (1998) 47.
121. ESTÓK – SZERENCSES (2007) 212.
122. MONA – SZEGHALMI (1998) 70.
123. *Vincze Edit*: Egy hölgy a XX. század első feléből. In: Salkaházi Emlékkönyv 219.
124. Az 1926-ban megjelent novelláskötet címadó története.
125. *Boldog Salkaházi Sára – Emlékkönyv*. Szerk. HIDVÉGI Máté. Szent István Társulat – Szociális Testvérek Társasága, Budapest, 2006. 96.
126. Kézíratos formában.
127. Kéziratban fennmaradt mű. SCHÉDA (2006) 19.
128. SCHÉDA (1998) 49.
129. Uo.
130. Uo.
131. SCHÉDA (2006) 20.
132. Kiadta a Szociális Testvérek Társasága 1947-ben.

ABSTRACT

Lovas, Anna

A life and work of a beatific: Salkaházi Sára

The editorial of our periodical and homepage has already decided at the formation that it tries to give enough publication opportunity for young adults, especially for teacher candidates at history, but also for the winners of the yearly National Secondary School Competition. This should be a reassurance for the gifted historians and teacher candidates, on the other hand it demonstrates that we do not miss talents nowadays, neither in the secondary schools.

The first presented essay is written by a 11. grade student. It introduces to the burdensome life of social sister Sára Salkaházi whose life concluded in martyrdom in the turbulent times at the end of 1944. The savour of jews was beatified by pope XVI. Benedictus, which was carried out in September in front of the St. Stephan's Cathedral. The author has worked up the whole life of Sára Salkaházi handling the sources and historian interpretations with convincing manner.